

Qədim qaynaq və inanclarımız

Novruz haqqında ilkin məlumatlara Turan-sak mifologiyasında və onunla bağlı olan arxeoloji qaynaqlarda rast gəlinir. Rus arxeoloqu A.Martınov yazır: “Skif (sak) dövründə Avrasiya çöllərində yerli kultlarla yanaşı, qədim əsaslara söykənən ümumi kultlar da formalaşmışdır: əcdad, heyvan, Günəş, bitki, bir qədər sonra, e.ə.VI əsrdən isə od (atəş) kultu. Onlar dünya, kainat, xeyir və şər ideyalarının mübarizəsini, Günəşin ilahiləşdirilməsi kimi təsəvvürləri əks etdirirdilər”.

Əcdad kultu kimi keçirilən bayram o zaman “Tura bayramı” adlanırdı. Qədim Turan xalqlarından olan və XX əsrdə qədim mifoloji (büt-pərəstlik) inanclarını saxlayan çuvaşlar indi də həmin bayrama “Tura bayramı” deyirlər. Zərdüşt peyğəmbər özü də turanlı idi. O, e.ə.VI əsrdə çoxsaylı Turan inanc və miflərində islahatlar aparmaq, onları vahid sistem əsasında ümumiləşdirmək qərarına gəlir. Xeyir və şər qüvvələr arasında gedən mübarizəni öz təliminin mərkəzinə qoyan Zərdüşt turanlıların öz əcdadı hesab etdikləri Tura tanrısını baş tanrı Ahura Məzda (Hikmət sahibi) ilə əvəz etmək istəyirdi.

Zərdüştün təlimində il 2 fəsildən – yay və qışdan ibarət idi. Belə hesab edilirdi ki, yayda Xeyir tanrısı Ahura Məzda, qışda isə Şər tanrısı Əhrimən üstün gəlir. Yay fəsli 21 martdan, yəni gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi gündən 22 sentyabra qədər olan dövrü əhatə edirdi. İlin ilk günü “Ahura

Məzda günü” adlanırdı. Ancaq Zərdüştün həmvətənləri onun təlimini qəbul etmədilər və onu əcdadların inanclarına müxalif çıxmış bir adam kimi Turandan qovdular.

Zərdüşt 10 il sərgərdan gözdikdən sonra indiki Əfqanıstan ərazisinə gəlir. Burada İran şahı I Daranın canişini və atası olan Viştaspa onun təlimini qəbul edir. “Ahura Məzda bayramı” ifadəsi də bir neçə əsrdən sonra burada “Hörmüzd bayramı” forması alır.

Ərəb işğalından və İslamın qəbulundan sonra isə müsəlman ruhaniləri başqa dinin tanrısının adına olan təqvim bayramı keçirməyi qadağan edirlər və bayrama “Novruz” (“Yeni gün”) adı verirlər.

Beləliklə, biz görürük ki, zərdüştlik dininin özü kimi, onun əsas bayramı olan Novruz da qədim turanlıların dünyanın yaranması barədəki təsəvvürlərinin, mif və müxtəlif kultların əsasında formalaşmışdır. Bu təlim e.ə. VI əsrdən b.e. VII əsrinə qədər

“Tura bayramı”ndan gələn ümumtürk təntənəsi

Mərkəzi Asiya, İran və Azərbaycanda rəsmi din olmuşdur.

Ancaq VII əsrdə baş verən ərəb işğalından sonra zərdüştlik dini qadağan edilir və onun kahinləri təqib olunurlar. Məlumdur ki, hər bir dinin ayin və mərasimlərini qoruyan və yaşadan onun kahinləridir. Qeyd edilən ərazilərdə islam dini yayıldıqdan sonra zərdüştlik dini ortadan çıxır. Ancaq Novruz bayramı o qədər gözəl və cazibədar idi ki, xalq onu öz yaddaşında saxlayaraq yaşadır.

Böyük bir ərazidə şifahi yaddaş əsasında nəsilən nəsillə ötürülən mərasimlərin təhriflərə uğraması və ya onun ayrı-ayrı ünsürlərinin yaddaşlardan silinməsi qaçılmazdır. Məsələn, 1990-cı illərin əvvəllərinə qədər rayonlarımızda müxtəlif adlar altında 6 çərşənbə mərasimi keçirilirdi. Novruz bizdə rəsmi dövlət bayramı kimi qəbul edildikdən sonra bu rəngarəngliyi aradan qaldırmaq və sistemləşdirmək üçün folklorşünaslarımıza göstəriş verilmişdi. Onlar isə Novruzun qədim tarixini bilmədiklərinə görə fars Novruzuna məxsus 4 ünsürü (su, od, yel, torpaq) seçdilər.

Bu ünsürlər isə farslarda zərdüştlikdən əvvəl mövcud olmuş Mitra (Mehr) dininə məxsusdur. Çünki farslar zərdüştliyi qəbul edərkən Mitra dininə aid olan bir sıra ayin və ünsürləri də ona daxil etmişdilər. Azərbaycan uzun müddət zərdüştliyin mərkəzi olduğuna görə burada Novruz bayramından əvvəl 6 çərşənbə günü qeyd edilirdi, 7-ci od ünsürü isə Novruz günü qeyd edilirdi.

Onların həqiqi mənaları isə aşağıdakı hikmətli mifə əsaslanır: Ahura Məzda öz işıqlı dünyasını 7 ünsürdən (yumurta qabığı formasında olan və digər ünsürləri öz əhatəsinə alan səma, su, Yer (torpaq), bitki,

buğa, insan, od) ibarət düzəltmiş və onları Əhrimənin hücumundan qorumaq üçün 6 qoruyucu mələk də yaratmışdır. Sonuncu od (Günəş) ünsürünün qoruyucusu isə Ahura Məzdanın özü idi.

Qışın ortalarında şər qüvvələr o qədər azğınlaşırlar ki, insanlar onların törətdikləri soyuq və xəstəliklərə dözməyərək, kömək üçün hər çərşənbə günü bir qoruyucu mələyə müraciət edirlər. İnsanlar özlərinin ölmüş əcdadlarının ruhlarını da köməyə çağırırlar və onları yaxşı qarşılamaq üçün hazırlıq işləri görürlər (evlər, həyat və küçələr təmizlənir, bayram süfrəsi üçün lazımı azuqələr, təzə paltarlar alınır və s.).

Nəhayət, axır çərşənbə günü qaranlıq düşəndə mələklər və əcdadların ruhları “gəlib çıxırlar”. Ruhlar öz evlərini və qohumlarını tanıyıb, onlara tez çıxsınlar deyə hündür yerlərdə tonqal qalayıb üstündən tullanırlar. Ruhlar gələndən sonra isə onların şərəfinə qonaqlıq başlanır və ruhlar da öz paylarını almaq üçün qapı və ya bacalardan torba atırlar. Səhəri günü isə ruhların qəbri üstünə gedib, oraları da təmizləyir və üstünə yemək qoyurlar.

Axır çərşənbə ilə Novruz arasında olan günlərdə isə xeyir və şər qüvvələrin mübarizəsi gedirdi və bu mübarizəni əks etdirən müxtəlif tamaşalar (“Kosa və Keçəl” və s.) göstərilirdi. Nəhayət, 21 martda şər qüvvələr qovulur və Novruz günü bu qələbə bayramı edilirdi. Bir sıra digər xalqlarda isə yalnız axır çərşənbə və Novruz günləri bayram kimi qeyd olunur.

Bununla yanaşı, Novruz mərasimləri əksər ölkələrdə, əsasən, oxşar formada keçirilir. Məsələn, Özbəkistanda, Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Tacikistanda və Türki-

mənistanda bayram ərəfəsində evi üzərlik tütüsünə tuturlar ki, şər ruhları evdən qovunsunlar. Evlər, həyətlər, ölmüş yaxınların qəbirləri təmizlənir, səliqə və sahmana salınır ki, qonaq gələn ruhlar razı qalsınlar. Küsənlər barışır, adamlar öz borclarını qaytarırlar. Adamlar tonqal qalayıb, üstündən tullanırlar. Qızlar niyyət tuturlar və s.

Güney Azərbaycanda 7 qoruyucu mələyin (onlara “spəntə” deyilir) şərəfinə bayram süfrəsinə “s” hərfi ilə başlayan 7 nemət qoyulur. Süfrədə magik mənə daşıyan digər əşyalar da (şam, güzgü, yumurta, səməni və s.) yer alır. Yemək məhsullarından daha çox plov, ət, pendir, halva, müxtəlif quru meyvələr və şirniyyat hazırlanır. Bayram günləri müxtəlif yarışlar və gəzintilər təşkil edilir.

Hazırda Novruz Azərbaycandan əlavə, Qazaxıstanda, Özbəkistanda, Qırğızıstanda, Tükmənistanda, Tacikistanda, İranda, Gürcüstanda, Türkiyədə, Albaniyada, Makedoniyada dövlət bayramı sayılır. bu bayram Əfqanıstanda, Uyğurstanda, Başqırdıstanda, Tatarıstanda və Dağıstanda da qeyd edilir.

Göründüyü kimi, Novruz çoxdan özünün qədim dini mahiyyətini itirmiş və tamamilə ümumxalq bayramına çevrilmişdir. Sönük keçən müsəlman bayramlarından fərqli olaraq, Novruz insanlara fərh və sevinc gətirir, yeni ildə arzuların həyata keçəcəyinə inam bəxş edir.

2013-cü ildə UNESCO bu bayramı “Beynəlxalq Novruz Günü” adı altında bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil etmişdir. BMT də 21 mart gününü Beynəlxalq Novruz Günü kimi tanımışdır.

Kamil HÜSEYNOĞLU,
filologiya elmləri doktoru, professor